In memoriam

ЮРГЕН ХАБЕРМАС (1929–2026)

ЮРГЕН ХАБЕРМАС – ПУБЛИЧНИЯТ ИНТЕЛЕКТУАЛЕЦ

Стилиян Йотов

Всеки път, когато компетентен учен обяснява страстно в масмедиите значението на Перперикон – като резервна дестинация в търсенето на политическа мъдрост, сравнима с величавата слава на Делфи – в съзнанието ми се обажда като предупреждение една фраза още от ученическите ми години: „А по това време в Атина е имало демокрация!“. Ехото на този неравностоен спор се усилва от спомена за един разговор между Теодор В. Адорно и Арнолд Гелен, проведен на 3 февруари 1965 г. по радио „Свободен Берлин“, за който през миналата година ни напомни вълнуващото изследване на Томас Вагнер *Приключение на модерността. Великите години на социологията 1949–1969* (Wagner, 2025). В този разговор, озаглавен „Наука за човека ли е социологията?“, Гелен пита: „Господин Адорно, тук Вие естествено ще видите проблема за пълнолетието [Mündigkeit]. Наистина ли вярвате, че бремето на фундаменталните проблеми, усилието, необходимо за размисъл, дълбоките житейските заблуди с трайно въздействие върху ни, през които сме преминали, защото сме се опитали да плуваме свободно, трябва да бъдат наложени на всички хора?“. На което Адорно отвръща: „На това мога просто да кажа: Да! Имам представа за обективно щастие и обективно отчаяние и бих казал, че докато хората са разтоварени от такова бреме и от тях не се

очаква да носят пълна отговорност и самоопределение, тяхното благополучие и щастие на този свят ще бъдат привидност. И то привидност, която един ден ще се спука. А когато се спука, последствията ще бъдат ужасяващи“ (Grenz, 1974: 249–250). Ето как стигаме до съществените проблеми за политическия ефект от иначе (уж) научни твърдения или чисто културологични интерпретации; сблъскваме се с вековния спор за елита и публиката, за обективността и конвенционализма на морала. Но зад тези позиции се стаява и нещо много немско – упованието на *духа*, вместо на *интелекта*, една дихотомия, която се проявява в различни езикови форми, сред които тази между „разум“ и „разсъдък“ е най-популярна и донякъде безобидна. Но в екстремната си версия „хората на духа“ се отнасят с пренебрежение към „интелектуалците“ (подобно на „партийците“ към „интелигенцията“ в ленинизираната версия на марксизма). И това може да се проследи в делото на Дитц Беринг, маркирано от ключовите му изследвания върху интелектуалците (Bering, 1978; Bering, 2010), както и от вкарването в оборот на опозицията „мандарини“ – „интелектуалци“ (Brunkhorst, 1987; Bock, 1998). Благодарение на тях изпъква както разликата между френското и германското разбиране по този проблем, така и излизат наяве и сенчестите страни в двата образцови модела, а оттук се очертават възможности за реконструкция на специфични развития в други исторически традиции, езикови общности и политически култури (Winock, 1997; Judt, 2008).

Този фон е неизбежен контекст, в който 73 години от своя съзнателен живот Юрген Хабермас присъстваше като публичен интелектуалец и с право си беше заслужил всеобщото признание, че съчетава по уникален начин тази роля с ролята си на учен, както и с теорията от самата си научна дейност. Защото немалка част от публичните интелектуалци не са учени, а при други науката и публичният ангажимент нямат пряка връзка помежду си. Сега, когато Хабермас ни напусна и в душите ни се настанява празнота от липсата на неговите своевременни интервенции в публичните дебати, естествено възниква въпросът „Трябва ли интелектуалецът да бъде публичен?“. Това трептящо питане отвори дискусия, на която Гьоте-институт София предостави възможност за организиране на форум на 26 март 2026 г.[1]. Но направи видна и нуждата от ориентация до каква степен Хабермас не просто е публичен интелектуалец (практически), но и е разсъждавал по този проблем (теоретически). По-долу ще се опитам да хвърля светлина по тази тема, като ще се придържам към статии, достъпни на български език.

I. Началото на една рефлексия върху собственото дело

През 1981 г. Хабермас публикува сборника си *Малки политически произведения I–IV*, чиито части са посветени съответно на реформи в образованието, на протестите и на неоконсервативния обрат в политиката и включват няколко

интервюта. Симптоматично е, че годината на това издаване съвпада с тази на основния му философско-социалнотеоретичен труд *Теория на комуникативното действие* (както и с разширената вересия на *Философско-политически профили*), но то отваря перспектива в бъдещето, когато Хабермас ще публикува серия от „малки политически произведения“, които през 2013 г. ще стигнат до № XII. Не че по-рано не е писал по-обширни политически съчинения като *Проблеми на легитимността в късния капитализъм* (1973), не че няма да отдели *Постнационалната констелация* (1998) извън тази серия (Habermas, 2004). Но очевидно с тази издателска практика Хабермас има предвид специфичен жанр, самостоятелна изява и съзнателно поета роля. И това може да се улови в емблематичния му текст *Модерността – един незавършен проект* (1980), най-късния в началния том от поредицата „малки политически произведения“, легнал в основата на речта му при удостояването му с наградата на град Франкфурт на Майн на името на Адорно (Habermas, 1991b). Впрочем това бележи и третото, последно в научния му път, присъединяване на Хабермас към университета „Гьоте“ във Франкфурт. Става дума за програмно съчинение, чиито философски намерения ще бъдат развити във *Философският дискурс на модерността* (1984), докато през 1980 г. то заговаря по-широката публика, за да ù обърне внимание на връзката между културна модерност и обществено модернизиране, да алармира за опитите за фалшиво снемане на културата, но и да очертае техни алтернативи, да диагностицира формите на надигащия се консерватизъм.

От тази публикация ни делят 45 години. Нека се върнем към нея чрез цитатите, които Хабермас поставя като мото на всеки от разделите. Нека читателите преценят сами какво е целял с тях като рамка на едно обобщение за изразена позиция.

> Неспособността за политика. Понятие за политика и разбиране за наука от Хумболт до Хабермас (заглавие на дисертация под ръководството на Ханс Майер).

> Последиците от опита със студентското движение са тези: Хабермасовата теория е напълно непригодна за революционната практика… Призованите от него реалности, които студентското движение уж пренебрегва, за него имат целта да утвърждават невъзможността за революция; противно на това студентското движение се е научило да съблюдава реалностите и да ги използва, за да придвижва напред революционната борба (от предговора към пиратското копие на статиите ми между 1954–1970, Амстердам, 1970).

> Наказанието за 27-годишната терористка Ангелика Шпайтел – две доживотни присъди – е сурова, но в никакъв случай несъразмерна, ако се вземат предвид престъпленията, за които съдиите са я намерили виновна: убийство на полицейски служител, 25-годишен, опит за убийство на друг

> не по-възрастен полицай, който е бил тежко ранен… И ако присъдата все пак оставя неприятно чувство, то е заради това, че процесът изглежда да се е оттекъл съгласно правилото: последният го отнася. Виновниците за революционния фанатизъм, който докара Ангелика Шпайтел до тероризма, умните теоретици, които нарисуваха картина на това общество, която можа да се превърне за други в оправдание на съпротивата, в това число на насилствената, духовните автори на тероризма ще се измъкнат. И ще ни обясняват това в книги (коментар на Юрген Буше под надслов „Ще го четем“, *FAZ*, 30 ноември 1979)[2].

> Хабермасовата теоретична програма… страда от постфашистко пораженчество и поради това може да се смята като представителна за европейската философия на следвоенната епоха… Тя е следвоенната философия на безпомощността и на голямото плямпане, която, подобно на теорията на софистите някога, издига по време на кризисна ситуация претенция за нормативна ориентация, която не може да удовлетвори (от Р. К. Маурер, „Снемането на философията от Юрген Хабермас“, притурка 8 към сп. *Философски обзор*, Тюбинген, 1977).

Новата необозримост е том V на „малки политически произведения“, който Хабермас издава през 1986 г., от нея на български език е познат некрологът в памет на Мишел Фуко „Със стрела в сърцето на настоящето“ (1984), на който ще обърна внимание по-късно (Habermas, 1991c).

През същата 1986 г. статията на историка Ернст Нолте (1923–2016) „Минало, което не иска да отмине“ мотивира Хабермас да възрази, вследствие на което избухва т. нар. спор на историците. Собственото си участие той обобщава под надслова на раздела „Един вид разчистване на сметки“, който извежда и като заглавие на „малки политически произведения“ VI (1987). Тук е мястото да отбележа, че българската „реплика“ на този спор, базиран на френско издание, е осакатен и скандален (вж. Vasilev, 1993); никой не може да обясни защо оригиналните публикации на Хабермас (а и на другите участници) са така лошо представени, при това от издателска къща с изразен политически профил, но с явна липса на почтеност и смелост. Което на свой ред може обаче да илюстрира начина, по който у нас се водеха публични дебати малко след промените от 1989 г., ако не и по-късно. На това отгоре, междувременно позицията на Нолте очевидно се радва у нас както на по-прецизен издателки интерес, така и на изследователска и читателска симпатия. Глупаво е да се оправдавам, че тогава следях това не от България, а възмутените ми писма така и не получиха отговор, защото заниманията ми бяха в посока на запознаване на публиката с основни произведения на Франкфуртската школа и с теоретичното дело на Хабермас.

II. В търсене на нормативен образец

Дори да е пресилено, ще отбележа, че една от статиите в този сборник (VI) сякаш компенсира донякъде пропуска с отрязването на „спора на историците“; става дума за „Идеята за университета – учебни процеси“, която определено обогати представата ни за интелектуалеца, но по-скоро като „академичен“, а не като „публичен“ (Habermas, 1995). Но друг текст е навярно най-централният от всички за настоящите ми размишления – „Хайнрих Хайне и ролята на интелектуалеца в Германия“, с който е открита конференция, посветена на литературното движение „Млада Германия“[3] (Habermas, 1987).

Впрочем Хабермас и Хайне са съграждани, което подсказва и някаква изходна симпатия. Но проблемът с Хайне е, че той живее и твори във време, за което някои историци смятат, че все още е рано да се говори за интелектуалци, че те са се появили в самия край на XIX в. с аферата Драйфус, с манифеста на Емил Зола, събрал както публична подкрепа, така и омраза срещу подписалите го. Така или иначе, от една „френска“ гледна точка поведението на Хайне би могло да се преценява в най-добрия случай като някакъв прекурсор на интелектуалеца. И от една „немска“ гледна точка Хайне изглежда спорен, тъй като в родината му немалко учени смятат, че интелектуалците не са легитимни в условията на парламентарен ред, какъвто се ражда и в Германия, когато Хайне е вече емигрант във Франция. Хабермас отваря възможността да мислим за интелектуалеца в условията на отслабена или премахната цензура. Ограничението на свободата на словото *възпрепятства* публичната му роля, а не че наличието на парламентарна трибуна правело тази роля *излишна*. Това, разбира се, съвсем не означава, че свободата на изразяване е и достатъчно условие, за да изпълним с нормативно съдържание понятието си за интелектуалец. Което на свой ред обяснява защо споровете за интелектуалеца се раждат в Германия едва около Първата световна война, защо дотогава се шири критика срещу интелектуалците, макар тях да ги няма, и защо се появяват чак след 1945 г. А самата „дефиниция“ на Хабермас е доста претенциозна и схващането на Анатол Франс, че интелектуалецът не действал по политическа поръчка, разкрива само част от него:

> Когато интелектуалците, използвайки заострени реторични аргументи, се застъпват за нарушени права и потиснати истини, за закъснели реформи и забавен напредък, те се обръщат към възприемчива, бдителна и информирана публичност; те разчитат на признаването на универсалистки ценности, осланят се на донякъде функциониращa правова държава и на демокрация, която от своя страна оцелява само чрез ангажираността на своите граждани, които са едновременно недоверчиви и готови да влязат в спор. Според тяхното нормативно себеразбиране този тип интелектуалци принадлежи на свят, където политиката не се свежда до обикновена държавна дейност; в света на интелектуалеца политическата култура на несъгласие допълва институциите на държавата (Habermas, 1987: 29).

Очевидно е, че компонентите на тази дефиниция могат да се реализират в различни конфигурации на взаимодействие и на преплитане на действията на *интелектуалеца* и на *политика* – и Хабермас предлага доста разумна типология, която ще представя и тук. От една страна, е възможно отношение на въздържане и на недопускане, при това от всяка от двете страни. Едва ли има култура, в която да няма художествени творци и най-вече хора на изящното слово, за които докосването до политиката значи прахосване на творчески сили; затова аполитичността е верующо на техния култ и кодексът на техния храм. Но особено в Германия кастата на университетските мандарини проповядва тезата за етоса на професионалните политици, който интелектуалците с тяхната некомпетентност са в състояние да покварят. От друга страна, тези два модела на отблъскване имат своите специфични еквиваленти в ситуациите на допълване. При тях обаче е възможно както интелектуалците, така и политиците да имат водеща роля. Понякога интелектуалци са обладани от Платонова треска и мечтаят не за влияние, а за пряка власт, за принадлежност към световен елит на мъдреци. Най-често обаче се оказват в ролята на партийни кадри, които, макар да имат реална власт, зависят от високопоставени апаратчици, идеологически жреци и безконтролни инквизитори, пред които трябва да доказват лоялността си като хулят непартийните и свободомислещи интелектуалци.

Хабермас допълва тази четириделна схема, като вкарва *народа* като трета страна в отношението между интелектуалците и политиците. В този случай, бих казал, интелектуалецът се съобразява с народа и девалвира своеобразието на политиката. Така се очертава пети модел, който Хабермас нарича „десен“, тъй като в него интелектуалците упражняват влияние върху политиката не по мярата на своето пълнолетие и на просветения разум, а съобразно мащабите на народния дух. Затова за тях други интелектуалци, които критикуват народа, са чисто и просто предатели. Накрая тази нагласа може да кулминира до степента на „антиинтелектуализъм“, при който интелектуалците се самоотричат (Habermas, 1987: 50). Очевидно е, че тези два последни типа на поведение влияят на политиката, но за разлика от останалите, по същество са антипросвещенски.

Не е трудно да се види, че изброените комбинации чертаят пътища, по които няма да се удовлетвори дефиницията, цитирана по-горе. Което връща Хабермас отново към делото на Хайне, в което откроява три принципни момента. Първо, Хайне е радикален просветител, за когото дори идеите на младия Маркс изглеждат сковани, тъй като се задоволяват с революция в името на всеобщото щастие, но без да революционизират самия идеал за щастие. Упрек, който век по-късно ще намери отражение в концепцията на Хана Арент за двата вида революции – социална и политическа. Второ, Хайне докосва сферите на духа и на политиката в измерението на публичността, без да ги смесва; както пише Хабермас, той се съпротивлява както срещу „фетишизирането на духа“, така и срещу функционализирането на властта“ и „политическото инструментализиране на изкуството“ (Habermas, 1987: 42–43). Намесата на интелек-

туалеца не бива да премахва диференциациите на културните сфери или да ги слива с политиката, а да посредничи помежду им. Трето, самата интервенция трябва да удържа границата между „влияние“ и „вместване“ (*Einflussnahme vs. Eingliederung*). Оръжията на интелектуалеца не са тези на професионалния политик или на професионалния революционер. В противен случай ще се превърне в популист или доктринер. Или, както самият Хайне нарича Маркс и неговите другари още през 1852 г., а после и през 1854 г. – в „обожествили се безбожници“ (Heine, 1981: 37, 515).

Тези три принципа, които Хабермас открива въплътени в делото на Хайне, са на практика образецът на поведение, което може да удовлетвори дефиницията му за интелектуалец и го ръководи в собствените му изяви – едно „допълнително занятие“ (*Nebenberuf*), което го отличава от това на журналиста, дилетанта и специалиста (Habermas, 1987: 42).

III. Новата публичност

Заглавията на следващите „малки политически произведения“ – *Наваксващата революция*, VII (1990), *Нормалността на Бонската република*, VIII (1995), *Време на преходи*, IX (2001), *Разцепеният Запад*, X (2004), *Ах, Европа*, XI (2008) и *Във водовъртежа на технокрацията*, XII (2013) – подсказват фокусите, около които гравитират интересите и ангажираните намеси на Хабермас в публичните дебати през годините след есето му за Хайне и ролята на интелектуалеца. Някои от статиите в тях са достъпни на български, макар невинаги да са били определящите за съответния сборник (Habermas, 1991a; Habermas, 1999a; Habermas, 1999b; Habermas, 2000; Habermas & Derrida, 2003; Habermas, 2003; Habermas, 2007; Habermas, 2017; Habermas, 2023). Поради факта, че изборът за представянето им се е ръководел от релевантността им спрямо дебатите, вълнуващи българското общество с оглед прехода от социализъм към демокрация, избора за интегриране към ЕС, но и промените в международния ред. Така например през 1999 г. имахме възможността да се запознаем и „на живо“ с текста „Демократичната правова държава – парадоксално свързване на противоречащи си принципи?“ при гостуването на Хабермас в София (Habermas, 2000), а по-късно интервютата на Джована Боградори наситиха познанието ни с по-акцентирани послания, някои от тях споделени и от други ангажирани интелектуалци, отколкото това можеха да направят евентуални преводи на статии от авторските сборници на Хабермас (Borradori, 2004). Постепенно българската публика получи възможност да се запознава с публичните изяви на Хабермас почти едновременно със световната (Habermas & Ratzinger, 2005; Habermas, 2009, 2012), а на 11.11.2011 г. *За конституцията на Европа*. *Есе* излезе заедно с оригиналното издание (Habermas, 2011).

През 2006 г. Хабермас е удостоен с наградата „Бруно Крайски“ и във връзка с това произнася във Виена благодарствена реч „Авангарден нюх за релевантност. Ролята на интелектуалците и каузата на Европа“. Тя е своеобразен жест към австромарксисти, продължили сякаш делото на Хайне и заедно с това създали алтернатива на поведението на интелектуалците, свързали се с партийна политика, но запазвайки статуса си на граждани, равнопоставени на останалите. Това дава повод на Хабермас да повтори донякъде цитираната дефиниция отпреди десетина години:

> Интелектуалците, когато се опитват да повлияят на общественото мнение с реторично заострени аргументи, разчитат на възприемчива, бдителна и информирана публика. Те се нуждаят от повече или по-малко либерално настроена публика и следователно трябва да разчитат на донякъде функциониращa правова държава, защото в борбата си за потиснати истини или отказани права апелират към универсалистки ценности. Те принадлежат към свят, където политиката не е просто погълната от държавна дейност; техният свят е политическа култура на несъгласие, в която комуникативните свободи на гражданите могат да бъдат разгърнати и мобилизирани. Лесно е да се очертае идеалният тип интелектуалец, който идентифицира важни проблеми, предлага плодотворни тези и разширява спектъра от релевантни аргументи, за да подобри плачевното ниво на публичните спорове. От друга страна, не бива да пренебрегвам любимото занимание на интелектуалците: те с готовност се присъединяват към ритуалното оплакване за упадъка на „интелектуалеца“. Признавам, че не съм напълно свободен от това (Habermas, 2008: 80–81).

Същевременно самата публична среда е станала друга благодарение на новите медии. Тя се е разширила и уплътнила, но заедно с това пренаситила и размила, анонимизирала и загубила възможности да се фокусира. Образният ѝ характер е взел превес, вследствие на което публиката се е превърнала от събеседник в зрител и е престанала да съди. Самите интелектуалци са се превърнали в знаменитости заради своята разпознаваемост, независимо от своята репутация.

На тази мрачна картина трудно може да се противопостави какъвто и да било героизъм. Така в крайна сметка Хабермас извежда на преден план шанса за „мека съпротива“ или по скоро метафората за „система за ранно предупреждение“ (*Frühwarnungssystem*), която реагира едва тогава, когато актуалните събития на деня са на път да дерайлират:

> Това ни води до единственото умение, което все още може да отличава интелектуалеца днес – авангардният нюх за релевантност. Той трябва да може да се вълнува от критични развития във време, когато други все още продължават с обичайния си начин на живот (*business as usual*). Това изисква напълно негероични добродетели:

– подозрителна чувствителност за травмите върху нормативната инфраструктура на обществото;
– тревожно предчувствие за опасности, заплашващи менталната рамка на нашата споделена политическа форма на живот;
– усет за това какво липсва и какво „би могло да бъде различно“;
– малко фантазия за проектиране на алтернативи;
– и малко смелост за поляризация, за правене на провокативни изявления, за писане на памфлети (Habermas, 2008: 84).

Цитатите са от текста, който излиза във вестник *Der Standard* на 10 март 2006 г.; Хабермас ще продължи да защитава тази позиция с най-голяма последователност в продължение на 20 години след това, до самия край на 14 март 2026 г.

IV. Една достойна алтернатива

В интервюта от 1976 г. Фуко започва да прави разлика между „универсален интелектуалец“ и „специален интелектуалец“ (Foucault, 2003: 145–148, 205–212), която е известна на Хабермас, предвид факта, че сам я цитира. Но за мнозина да интерпретираме и използваме названието „универсален интелектуалец“ приляга именно на Хабермас, предвид неговото застъпничество за универсални ценности. Докато за Фуко това е остаряла представа и роля, разчитаща на обобщение и обединение на знанието, доколкото след Втората световна война са придобили актуалност интелектуалци, които водят властнически борби в секторите на своята специализация, които не се опитват да разложат властта, а да създадат и да ѝ противодействат с контравласт. И всеки, запознат с биографията му дори слабо, знае, че Фуко, както и мнозина от съвременниците му, са и политически активисти срещу репресивната политика по време и след стихването на младежкото движение от 1968 г. Особеното при него е, че паралелно на тази „активна нетолерантност“, той се посвещава на изследователски проект за самото знание като продукт на агонални и конфликтни отношения, оформени по модела на юридическата борба за справедливост, която „произвежда“ и налага представи за истина, заслужаващи противодействие и подривана дейност.

Ако обаче четем внимателно Хабермас, ще установим, че в никакъв случай „неговият“ интелектуалец не *обладава* истината; чисто и просто комуникативната природа на разума не позволява подобно персонализиране. Освен това идеята за делиберативната демокрация не допуска интелектуалците да *заместят* гражданите; обратното би било някаква епистемологическа привилегия. Същевременно Хабермас отправя критика към Фуко, която не взема предвид разбиранията на отишлия си без време френски колега за паресията (казването на истината) или смелостта за истина, в които очевидно визията за

властта е променена и злоупотребите с нея не бива да се включват в оборота на дискурса, а да се изобличат и заклеймят. Само че не става дума единствено за непознаване на лекциите на късния Фуко[4]. Дори ако Хабермас беше узнал и усвоил схващания на Фуко за паресията, нещо от нея едва ли би приел. За Хабермас, както вече посочих, остава решаваща разликата между въздействие и пряка намеса в дейността на интелектуалеца. Защото противното, още на концептуална основа, би превърнало комуникативното действие в неговата противоположност – в стратегическо действие (Habermas, 2018).

И така, независимо от множеството и постоянни изяви на Хабермас в публични дебати, осмисленото му разбиране за ролята и поведението на интелектуалеца е комплексно и балансирано. Той настоява за удържане на *принципната разлика* между теоретичните дискусии в науката и практическите дебати в политиката, както и за тяхното *специфично опосредяване*. И това го отличава от повечето *дистанцирани* или *пряко ангажирани* с проблеми в полето на властта интелектуалци; за разлика от тях, Хабермас ще се придържа към модела на *непрякото въздействие*. Накрая, метафората за система за ранно предупреждение на фона на предчувствието за дерайлиране придава на това въздействие, независимо колко често е то, особено тревожен характер, какъвто липсва при изследователи, които влизат от битка в битка, защото за тях самото поле на знанието е пронизано от власт.

V. Новите предизвикателства

Пандемията от коронавирус, войните в Украйна и в Газа, както и повторното идване на Доналд Тръмп на власт в САЩ се оказаха последните горещи теми, в които се включи Хабермас в края на живота, след като навърши 90 г., и те са сравнително пълно документирани и на български език (Habermas & Günther, 2020; Habermas, 2021, 2022, 2023a, 2023b, 2023c, 2025a, 2025b, 2025c, 2026; Deitelhoff et al., 2023).

В споровете около пандемията мнозина съсредоточиха сили да обсъждат същността на вирусното заболяване, сравнявайки го с предходни инфекции и с медицинските начини за справяне с тях, други – да обсъждат тенденциите за превръщане на инструмента на извънредното положение в перманентна и „нормална“ политика на управление. И това съответстваше на ширещата се нагласа да мислим настоящето през концепции за биовластта. Именно тази позиция Хабермас стилизира и изобличи като техническа норма на политиката за съхраняване на дееспособността на здравната система, съчетана с едновременно примиряване със степен на заболяване и на смърт сред населението. Което на практика значи приемане на утилитаристка максима и отказ от принципите за всеобща защита на невинни граждани. За да изложи собствената си позиция, Хабермас изходи от две по-общи предпоставки – ситуацията на глобална

несигурност относно справянето с вируса и схващането за човешкия живот като предпоставка както за притежаване на индивидуални права, така и на задължения на държавата да го гарантира, включително чрез ограничаване на права. На този фон изтъкна с подчертан акцент проблема със солидарността, която е както *необходима* за овладяване на подобна кризисна ситуация, така и концептуално – пронизана от *апорията на законовата принуда за проява на солидарност*. Всичко това налага преосмисляне на демокрацията (а и на автономията) като баланс между условията за упражняване на индивидуални права и постигането на колективни цели. И в конкретния случай Хабермас, без да се прави на медицински експерт или на политически съветник, предложи опит за по-добро настройване на аргументацията за постигане на споделена позиция пред лицето на предизвикателството от даване на жертви.

Това, за което Хабермас не си дава напълно сметка по време на пандемията, е променената среда на публичната комуникация, постепенната замяна на аналоговите и електронните медии с дигитални платформи. Но пък 60-ата годишнина от появата на *Структурни изменения на публичността* се оказва достатъчен повод за равносметка (Habermas, 2023c). Само че теоретичното осъзнаване на новото структурно изменение не значи автоматично и адекватно практическо присъствие, още по-малко участие в тази преструктурирана политическа публичност. Медийните „интервенции“ на Хабермас по повод агресията на Русия срещу Украйна през 2022 г. и на „Хамас“ срещу Израел през 2023 г. разкриват това.

Почти като никой друг път, тези становища на Хабермас (Habermas, 2022, 2023a; Deitelhoff et al., 2023) са публикувани на немски и английски, като блогове в интернет съдействат за събиране и обзор на реакции спрямо тях. И е очевидно, че тази интензивност не е нито по силите, нито по вкуса на класическия политически интелектуалец. Затова и в някои по-късни интервюта Хабермас ще отбележи, че позицията му за Газа е междувременно „застинала в миналото“. Новата публична среда е заличила границата между национална и международна публика. А до този момент Хабермас се е обръщал винаги с усета за релевантност към своите адресати – на първо място германските, а след това европейските читатели на най-авторитетните вестници или списания. Именно този контекст се изплъзна в реакцията, с която международна публика бомбардира позициите му за Украйна и Израел. Нещо повече, тя разчете в тях прикрит опит за оправдание на колебливата позиция на германския канцлер да одобри доставка на оръжие за Украйна, съответно – на готовността за продължаващо въоръжаване на Израел и с германска техника.

Същевременно Хабермас се опита да остане верен на досегашната си позиция. На първо място, *заклейми* Русия и *предупреди* Израел да се придържа към нормите за пропорционален и съобразен с човешките права отговор. И в двата случая апелира към вглеждане в *опита на поколенията*, за които Втората световна война не е дигитално приключение, локален конфликт или асимет-

ричен сблъсък. А пропагандата от времето на неговата младост изглежда като омагьосана реалност в детска приказка в сравнение със света на постистината, поддържан от анонимни мрежи и автоматизирани алгоритми. Затова, колкото и да е невероятно, културата на сдържане, наследена от епохата на Студената война, стимулира реципрочност в очакванията, а не самоуверен героизъм на всекидневно равнище, събуждане в подсъзнанието на неизживени антисемитски или антируски нагласи, а в измерението на политиката – на имперски амбиции, колониална носталгия, непредвидимост, сделкаджийство. *Уповаването на международния ред* е другата опора в становищата на Хабермас, заради което настоява да се търси възможност за преговори с Путин; в противен случай руският президент ще продължи да шантажира с непредвидимата възможност да изпробва употребата на ядрено оръжие с локален и ограничен диапазон. Тези две опори – на манталитета и на правото – действат сякаш в подкрепа една на друга; първата – ирадииращa отвътре навън, втората, хвърляща – проекция отвън навътре. Но пък и двете се оказаха нестабилни.

Философите са особено изкушени да говорят директно на човечеството. Едни от най-ярките политически изречения на Адорно са адресирани така, че трансцендират веднага кръга на сънародниците му. За разлика от това, Хабермас си даваше сметка за сегментите и за секторите на контекстуална релевантност на своите изявления. Новите медии размиха тези очертания, но въпреки всичко той продължи да се съобразява с тях. Но когато и политиката на САЩ ескалира дотам, че да девалвира международния ред, а ЕС изчерпа визионерската си мощ и допусна центробежни сили, Хабермас сякаш предпочете да замълчи и да започне да общува в най-тесен приятелски кръг с нескрито разочарование (Habermas, 2023c, 2025b, 2026b). Някак неслучайно последната му публична изява съдържаше изречението „Оттук насетне ще трябва да продължим сами“, което световни агенции изведоха като водещо заглавие.

Хабермас обичаше фразата на Хелмут Кол за „благодатта да се родиш късно“, защото съдбата му беше дала шанс да участва активно и публично през съзнателния си живот в германския, европейския и световния опит за преодоляване на краха на цивилизацията, за свободно общуване в културата и в политиката, за изграждане на мирен и демократичен международен ред и за приобщаване на повечето страни към него. Късната есен на живота му го направи свидетел на задаващ се зимен разпад на неговия свят.

Бележки

[1] „Философски вечери“ е дискусионна поредица, която се поддържа от издателска къща КХ – Критика и Хуманизъм и Библиотеката на Гьоте-институт София, по идея на Антоанета Колева и моя милост вече пета година.

[2] Ангелика Шпайтел е помилвана от президента Рихард фон Вайцзекер през 1989 г. и на следващата година излиза на свобода след прекарани 12 години в затвора.

[3] „Млада Германия“ възниква под влияние на Юлската революция във Франция, около 1830 г., и обединява млади либерални писатели, най-влиятелните сред които са Хайне и Карл Гуцков. Идейно те са повлияни от Хегел и Сен-Симон, а критикуват класицизма и романтизма заради техния идеализъм и аполитичност, но нищо в творчеството им не дава израз на идея за събаряне на съществуващия ред. Движението е забранено през 1835 г.

[4] Следващите изречения са написани на базата на пряко впечатление от реакцията на Хабермас към доклад на участник в неговия докторантски колоквиум (Sintomer, 1992).

Литература

Bering, D. (1978). *Die Intellektuellen: Geschichte eines Schimpfwortes*. Frankfurt am Main: Klett-Cotta.

Bering, D. (2010). *Die Epoche der Intellektuellen. 1898–2001. Geburt – Begriff – Grabmal*. Berlin: Berlin University Press.

Bock, H. M. (1998). „Der Intellektuelle und der Mandarin? Zur Rolle des Intellektuellen in Frankreich und Deutschland“. *Frankreich-Jahrbuch*. Opladen: Leske + Budrich, 35– 54.

Borradori, G. (2004). *Filosofiya po vreme na teror. Dialozi s Yurgen Habermas i Zhak Derida* (trans. K. Yanakiev). Sofia: KX – Kritika i Humanizam [Борадори, Дж. 2004. *Философия по време на терор. Диалози с Юрген Хабермас и Жак Дерида*. (прев. К. Янакиев). София: КХ – Критика и Хуманизъм].

Brunkhorst, H. (1987). *Der Intellektuelle im Land der Mandarine*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Deitelhoff, N. & Forst, R., Günther, K., Habermas, J. (2023, 16 November). Printsipi na solidarnost. *Kultura* [Дайтелхоф, Н. & Форст, Р., Гюнтер, К. и Хабермас, Ю. 2023. Принципи на солидарност. *Култура*, 16 ноември]; https://kultura.bg/web/принципи-на-солидарност, 24.04.2026.

Foucault, M. (2003). *Dits et ecrits. Bd. 3 (1976–1979)*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Grenz, F. (1974). *Adornos Philosophie in Grundbegriffen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Habermas, J. (1981). *Kleine politische Schriften I–IV*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Habermas, J. (1987). „Heinrich Heine und die Rolle des Intellektuellen in Deutschland“. *Eine Art Schadenabwicklung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 25–54.

Habermas, J. (2008). „Ein avantgardistischer Spürsinn für Relevanzen. die Rolle des Intellektuellen und die Sache Europa“. *Ach, Europa*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 77–87. [Част от този текст е публикувана като „За интелектуалеца и Европейския съюз. Изпреварващ усет за важните неща“, *Култура* (11), 23 март 2006, https://newspaper.kultura.bg/bg/article/view/11603, 24.04.2026].

Judt, T. (2008). *Reappraisals: Reflections on the Forgotten Twentieth Century*. New York: Penguin.

Sintomer, Y. (1992). Power and Civil Society. Foucault vs. Habermas. In: *Philosophy & Social Criticism*, 18 (3–4), 357–387.

Habermas, J. (1991a). Navaksvashtata revolyutsiya i levicharskata potrebnost ot reviziya. *Kritika i Humanizam*, 2, 225–242 [Хабермас, Ю. 1991a. Наваксващата революция и левичарската потребност от ревизия. *Критика и хуманизъм*, 2, 225–242].

Habermas, J. (1991b). Modernostta – edin nezavarshen proekt. *Kritika i Humanizam*, 3, 23–37 [Хабермас, Ю. 1991b. Модерността – един незавършен проект. *Критика и хуманизъм*, 3, 23–37].

Habermas, J. (1991c). Sas strela v sartseto na nastoyashteto. *Kritika i Humanizam*, 1991, 3, 45–49 [Хабермас, Ю. 1991c. Със стрела в сърцето на настоящето. *Критика и хуманизъм*, 1991, 3, 45–49].

Habermas, J. (1993). „Edin nachin da se otstranyat shtetite“ i „Posleslov“. In: Vasilev, G. (Comp.). *Evropeyskata diskusiya za fashizma*. Sofia: IK „Hristo Botev“, 49–55 [Хабермас, Ю. 1993. „Един начин да се отстранят щетите“ и „Послеслов“. Във: Василев, Г. (съст.). *Европейската дискусия за фашизма*. София: ИК „Христо Ботев“, 49–55].

Habermas, J. (1995). Ideyata za universiteta – uchebni protsesi. In: Boyadzhieva, P. (Comp.). *Izmereniya na universitetskata ideya*. St. Kliment Ohridski University Press [Хабермас, Ю. 1995. Идеята за университета – учебни процеси. В: П. Бояджиева (съст.), *Измерения на университетската идея*. София: Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, 412–443].

Habermas, J. (1999a). Bestialitet, humanitet. Voyna na granitsata mezhdu pravoto i morala. *Kultura*, 27, 9 July [Хабермас, Ю. 1999a. Бестиалитет, хуманитет. Война на границата между правото и морала. *Култура*, 27, 9 юли]; https://newspaper.kultura.bg/media/my_html/2087/x_urgen.htm, 24.04.2026.

Habermas, J. (1999b). Belezhki kam edna zapletena diskusiya. *Demokraticheski pregled*, 39/40 (2) [Хабермас, Ю. 1999b. Бележки към една заплетена дискусия. *Демократически преглед*, 39/40 (2), 705–720].

Habermas, J. (2000). Demokratichnata pravova darzhava – paradoksalno svarzvane na protivorechashti si printsipi?. In: Znepolski, I. (Comp.). *Okolo Habermas. Normativnostta v modernite i obshtestva i ideyata za spravedlivostta*. Sofia: MSHS, 17–44 [Хабермас, Ю. 2000. Демократичната правова държава – парадоксално свързване на противоречащи си принципи?. В: Знеполски, И. (съст.). *Около Хабермас. Нормативността в модерните и общества и идеята за справедливостта*. София: MSHS, 17–44].

Habermas, J. (2001, 15 June). Sreshta s gosti: Razgovor na Yurgen Habermas s kitayski intelektualtsi. *Kultura*, 45 [Хабермас, Ю. 2001. Среща с гости: Разговор на Юрген Хабермас с китайски интелектуалци. *Култура*, 45, 15 юни]; https://newspaper.kultura.bg/media/my_html/2184/haber.htm, 24.04.2026.

Habermas, J. (2003). Ravnostoynoto kulturno tretirane i granitsite na postmoderniya liberalizam. *Kritika i Humanizam*, 16 (2), 37–88 [Хабермас, Ю. 2003. Равностойното културно третиране и границите на постмодерния либерализъм. *Критика и хуманизъм*, 16 (2), 37–88].

Habermas, J. (2004). *Postnatsionalnata konstelatsiya*. (trans. V. Teoharov). Sofia: KX – *Kritika i Humanizam* [Хабермас, Ю. 2004. *Постнационалната констелация* (прев. В. Теохаров). София: КХ – Критика и Хуманизъм].

Habermas, J. (2005a). Neobhodimo li e sazdavaneto na evropeyska identichnost (intervyu). *Fakel ekspres*, XXV (1), 80–94 [Хабермас, Ю. 2005a. Необходимо ли е създаването на европейска идентичност (интервю). *Факел експрес*, XXV (1), 80–94].

Habermas, J. (2005b). ES – nov podem ili paraliza. *Kultura*, 24, 17 June [Хабермас, Ю. 2005b. ЕС – нов подем или парализа. *Култура*, 24, 17 юни]; https://newspaper.kultura.bg/media/my_html/2374/eshaber.htm, 24.04.2026.

Habermas, J. (2007, 26 October). Nikoya demokratsiya ne mozhe da si go pozvoli. *Kultura*, 36 [Хабермас, Ю. 2007. Никоя демокрация не може да си го позволи. *Култура*, 36, 26 октомври]; https://newspaper.kultura.bg/bg/article/view/13438, 24.04.2026.

Habermas, J. (2008). Sled bankruta: Privatizatsionnata ludost priklyuchi. Ne pazarat, politikata e otgovorna za obshtoto blago (intervyu). *Hristiyanstvo i kultura*, 34/35 (11), 79–86 [Хабермас, Ю. 2008. След банкрута: Приватизационната лудост приключи. Не пазарът, политиката е отговорна за общото благо (интервю). *Християнство и култура*, 34/35 (11), 79–86].

Habermas, J. (2009). Revitaliziraneto na svetovnite religii – predizvikatelstvo za sekularnoto seberazbirane na modernostta. *Hristiyanstvo i kultura*, 42 (7) [Хабермас, Ю. 2009. Ревитализиране-

то на световните религии – предизвикателство за секуларното себеразбиране на модерността. *Християнство и култура*, 42 (7) 38–52].

Habermas, J. (2011). *Za konstitutsiyata na Evropa. Ese* (trans. S. Yotov). Sofia: KX – Kritika i Humanizam. [Хабермас, Ю. 2011. *За конституцията на Европа. Есе* (прев. С. Йотов). София: КХ – Критика и Хуманизъм].

Habermas, J. (2012, 4 December). Kolko religiya ponasya liberalnata darzhava?. *Kultura* [Хабермас, Ю. 2012. Колко религия понася либералната държава?. *Култура*, 4 декември]; https://kultura.bg/web/колко-религия-понася-либералната-дър/, 24.04.2026.

Habermas, J. (2017). Demokratsiya ili kapitalizam“ In: Shtreek, V. *Kupeno vreme*. София: KX – Kritika i Humanizam, 281–300 [Хабермас, Ю. 2017. Демокрация или капитализъм“ В: Щреек, В. *Купено време*. София: КХ – Критика и Хуманизъм, 281–300].

Habermas, J. (2018, 31 May). Za Boga, spestete ni filosofite upravnitsi? (intervyu). *Liberalen pregled* [Хабермас, Ю. 2018. За Бога, спестете ни философите управници? (интервю). *Либерален преглед*, 31 май]; https://www.librev.com/index.php/discussion/culture/3457-yurgen-habermas-za-boga-spestete-ni-filosofite-upravnitzi, 24.04.2026.

Habermas, J. (2021). Zashtitata na osnovni prava v usloviyata na pandemichna izvanredna situatsiya. *Predizvikay pravoto!* [Хабермас, Ю. 2021. Защитата на основни права в условията на пандемична извънредна ситуация, *Предизвикай правото!*]; https://www.challengingthelaw.com/konstitucionno-pravo/zashtita-na-osnovnite-prava, 24.04.2026.

Habermas, J. (2022, 2 May). Voyna i vazmushtenie. *Kultura* [Хабермас, Ю. 2022. Война и възмущение. *Култура*, 2 май]; https://kultura.bg/web/война-и-възмущение/, 24.04.2026.

Habermas, J. (2023a, 17 February). Apel za pregovori. *Kultura*, 17 February [Хабермас, Ю. 2023a. Апел за преговори. *Култура*, 17 февруари]; https://kultura.bg/web/155306-2), 24.04.2026.

Habermas, J. (2023b). Pritezhava li demokratsiyata vse oshte nyakakvo epistemno izmerenie? Empirichno izsledvane i normativna teoriya. In: *Edno novo strukturno izmenenie na publichnostta i deliberativnata politika* (trans. S. Yotov). Sofia: KX – Kritika i Humanizam, 121–187 [Хабермас, Ю. 2023b. Притежава ли демокрацията все още някакво епистемно измерение? Емпирично изследване и нормативна теория. В: *Едно ново структурно изменение на публичността и делибератвната политика* (прев. С. Йотов). София: КХ – Критика и Хуманизъм, 121–187].

Habermas, J. (2023c). Greshkata na Evropa. *Kultura*, 24 November [Хабермас, Ю. 2023c. Грешката на Европа. *Култура*, 24 ноември]; https://kultura.bg/web/грешката-на-европа/, 24.04.2026.

Habermas, J. (2025a). Yurgen Habermas vse oshte vyarva v modernostta (Razgovor na Daniel Shtaynmets-Dzhenkins). *Kultura*, 8 July [Хабермас, Ю. 2025a. Юрген Хабермас все още вярва в модерността (Разговор на Даниел Щайнмец-Дженкинс). *Култура*, 8 юли]; https://kultura.bg/web/юрген-хабермас-все-още-вярва-в-модерно/, 24.04.2026.

Habermas, J. (2025b). Mozhe li ES da se izmakne ot avtoritarnoto vliyanie na SASHT?. *Kultura*, 22 November [Хабермас, Ю. 2025b. Може ли ЕС да се измъкне от авторитарното влияние на САЩ?. *Култура*, 22 ноември]; https://kultura.bg/web/може-ли-ес-да-се-измъкне-от-авторитарно/, 24.04.2026.

Habermas, J. (2025c). Za Evropa. *Kultura*, 23 March [Хабермас, Ю. 2025c. За Европа. *Култура*, 23 март]; https://kultura.bg/web/за-европа/, 24.04.2026.

Habermas, J. (2026a). Nadezhda bez vyara. *Kultura*, 15 March [Хабермас, Ю. 2026a. Надежда без вяра. *Култура*, 15 март]; https://kultura.bg/web/надежда-без-вяра/, 24.04.2026.

Habermas, J. (2026b). *Neshtata tryabvashe da se podobryat* (trans. S. Yotov), Sofia: KX – Kritika i Humanizam [Хабермас, Ю. 2026b. *Нещата трябваше да се подобрят* (прев. С. Йотов). София: КХ – Критика и Хуманизъм].

Habermas, J. & Derrida, J. (2003, 4 July). Sled voynata: Prerazhdaneto na Evropa. *Kultura* (27). [Хабермас, Ю. & Дерида, Ж. 2003. След войната: Прераждането на Европа. *Култура*, 27, 4 юли]; https://newspaper.kultura.bg/media/my_html/2282/ev-haber.htm, 24.04.2026. [Тек-

стът има и други издания в: сп. *Понеделник*, VI (7–8), 2003, 63–72, сп. *Факел-експрес*, XXIV (3), 2004, 134–140, *Литературен вестник*, 18–24 юни 2003].

Habermas, J. & Ratzinger, J. (2005). *Dialektika na sekularizatsiyata. Za razuma i religiyata* (trans. G. Kapriev). Sofia: Iztok-Zapad [Хабермас, Ю. & Ратцингер, Й. 2005. *Диалектика на секуларизацията. За разума и религията* (прев. Г. Каприев). София: Изток-Запад].

Habermas, J. & Günther, K. (2020). Razgovor mezhdu Yurgen Habermas i Klaus Gyunter. *Piron*, 19 [Хабермас, Ю. & Гюнтер, К. 2020. Разговор между Юрген Хабермас и Клаус Гюнтер. *Пирон*, 19]; http://piron.culturalcenter.uni-sofia.bg/wp-content/uploads/2020/06/19-2020-Habermas-Gunter.pdf], 24.04.2026.

Heine, H. (1981). *Filosofska proza*, vol. 1. Sofia: Nauka i izkustvo [Хайне, Х. 1981. *Философска проза*, т. 1. София: Наука и изкуство].

Vasilev, G. (1993). (Comp.). *Evropeyskata diskusiya za fashizma*. Sofia: IK „Hristo Botev" [Василев, Г. (съст.). 1993. *Европейската дискусия за фашизма*. София: ИК „Христо Ботев"].

Wagner, T. (2025). *Abenteuer der Moderne. Die großen Jahre der Soziologie 1949–1969*. Stuttgart: Klett-Cotta.

Winock, M. (1997). *Le siècle des intellectuels*. Paris: Seoul.